

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ І КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ МВС УКРАЇНИ

Статтю присвячено актуальній проблемі формування комунікативної та конфліктологічної компетентностей як складників загальної професійної компетентності викладача закладу вищої освіти МВС України. Визначено поняття “комунікативна компетентність” і “конфліктологічна компетентність” викладача; розглянуто їх взаємозв’язок і взаємозалежність. Обґрунтовано залежність формування комунікативної і конфліктологічної компетентностей від умов здійснення професійної діяльності викладача. Розглянуто комунікативні позиції, які займає викладач в процесі здійснення професійної діяльності. Розкрито можливості спеціальних вправ та психологічних ігрових ситуацій щодо формування комунікативної та конфліктологічної компетентностей викладачів вищих закладів освіти.

Ключові слова: професійна компетентність, комунікативна компетентність, конфліктологічна компетентність.

Для характеристики професіоналізму фахівця, зокрема професіоналізму викладача закладу вищої освіти МВС України, сьогодні все частіше використовується поняття професійної компетентності.

Професійна діяльність викладача закладу вищої освіти належить до категорії професій „людина – людина”, а тому потребує вміння ефективно і безконфліктно спілкуватися з іншими людьми. Саме тому однією з професійних якостей особистості викладача є компетентність у спілкуванні, тобто комунікативна компетентність як складник його загальної професійної компетентності. Комунікативна компетентність визначається наявністю розвинутої адекватної орієнтації людини у ситуації та завданнях спілкування, а також орієнтації у самій собі – власному психологічному потенціалі і потенціалі партнера. Компетентність у спілкуванні передбачає гнучкість в адекватній зміні психологічних позицій, що є показником вмілого і зрілого спілкування.

Специфіка професійної діяльності викладача, особливо викладача закладу вищої освіти МВС України, полягає в тому, що вона дуже часто здійснюється в умовно агресивному соціальному середовищі, за умов конфліктної ситуації, педагогічного конфлікту. Тому складником комунікативної компетентності, а тому й професійної компетентності викладача, є конфліктологічна компетентність. А її формування в процесі професійної підготовки і професійної самопідготовки викладача представляється вельми актуальним і важливим.

Аналіз наукових психологічних і педагогічних досліджень і публікацій свідчить, що їх автори, які досліджують проблему професійної компетентності, визначають її як складне, інтегроване особистісне утворення, яке має багато складників. Так, професійна компетентність педагога складається з його особистісних якостей, досвіду, теоретичних знань, практичних умінь, які забезпечують готовність викладача до ефективного виконання педагогічної діяльності. Професійна компетентність містить аналітичні, прогностичні, комунікативні та інші розумові процеси, забезпечує процес розвитку та саморозвитку особистості, потребує значного інтелектуального розвитку, дозволяє найбільш ефективно здійснювати освітню діяльність [1].

Професійна компетентність – це особистісне утворення, яке забезпечує якісне виконання професійної діяльності. Тому особливості професійної компетентності фахівця та її складників детермінуються особливостями його професійної діяльності.

Різні аспекти професійної компетентності вивчали вітчизняні та зарубіжні психологи і педагоги: М. П. Васильєва, І. О. Данченко, Д. І. Дзвінчук, В. А. Козаков, Т. М. Лебединець, В. І. Лозова, А. К. Маркова, Л. П. Пуховська, С. О. Сисоєва, А. В. Хуторської, Я. В. Цехмістер та інші. Деякі питання комунікативної компетентності розглядали Ю. М. Ємельянов, Ю. М. Жуков, А. П. Панфілова, Л. А. Петровська, І. І. Полубоярина, П. В. Растянников, В. А. Семиченко, В. О. Тюріна, Т. Д. Щербан та ін.

Невирішеною частиною загальної проблеми формування професійної компетентності викладача залишається питання про особливості та шляхи формування комунікативної і конфліктологічної компетентностей викладача як важливих складників його професійної компетентності.

Мета статті полягає в тому, щоб показати доцільність використання психологічних ігор як способу формування та вдосконалення комунікативної та конфліктологічної компетентностей викладача як складників його загальної професійної компетентності.

Професійна діяльність викладача, його ділове спілкування відбуваються за умов педагогічної чи пізнавальної конфліктної ситуації, тобто ситуації розбіжності, протиріччя поглядів, інтересів, точок зору, позицій, цілей сторін-учасників. Тому ефективність професійного ділового спілкування викладача визначається рівнем сформованості його комунікативної та конфліктологічної компетентності.

На думку Р. С. Немова [3], палітра спілкування вельми багата різноманітним видів, форм, засобів, що використовуються. За визначенням автора, спілкування – це обмін інформацією між людьми, їх взаємодія; це тип міжвидових та внутрішньовидових, що супроводжуються обміном інформацією. Автор виділяє такі види спілкування: матеріальне (у процесі відбувається обмін предметами та продуктами діяльності;) когні-

тивне (обмін знаннями); кондиційне (обмін психічними або фізіологічними станами); мотиваційне (обмін спонуканими, цілями, інтересами, мотивами); діяльнісне (обмін діями, операціями, вміннями, навичками).

Професійна діяльність викладача передбачає наявність і здійснення всіх зазначених видів спілкування.

За визначенням, компетентність – це обізнаність, знання, авторитет людини у якійсь галузі. Таким чином, конфліктологічна компетентність – це певна система знань, умінь і навичок у галузі конфліктології, а також у галузі спілкування, які забезпечують ефективне спілкування, можливість бути зрозумілим для партнера зі спілкування й уміння розуміти інших за умов конфліктної ситуації; це опанування позиції співробітництва і партнерства, на тлі володіння й іншими стратегіями поведінки у конфліктній ситуації.

Конфліктологічна компетентність, як і комунікативна, формується, набувається та проявляється у соціальному контексті, в процесі соціальної взаємодії. Це здатність орієнтуватися у ситуаціях спілкування, які містять протиріччя, яка заснована на знаннях та чуттєвому досвіді. Тому комунікативна компетентність, крім усвідомлення власних ціннісних орієнтацій і потреб, власних перцептивних умінь і своїх можливостей у розумінні норм і цінностей інших соціальних груп, крім сформованості готовності сприймати нове у зовнішньому середовищі, потребує також розуміння своїх психічних станів і почуттів і уміння управляти ними. Остання вимога набуває особливого значення за умов конфліктної ситуації, в межах якої відбувається спілкування. Вельми важливим є саме вміння управляти власними емоціями і поведінковими реакціями, що супроводжують ці емоції. Про нього часто говорять, але його, як правило, не навчають, забуваючи про те, що знання про спілкування та про необхідність володіти власними емоціями і їх проявами, про способи та прийоми ефективного спілкування не забезпечують автоматично вміння ефективно спілкуватися і раціонально поводитися. Засоби автокорекції, ефективні навички взаємодії з людьми та управління власними емоціями, поведінкою та думками не виникають самі по собі, цього треба навчатися.

Труднощі, що трапляються у роботі викладача за умов педагогічних і міжособистісних конфліктів, що мають місце у навчальних закладах, зокрема у закладах вищої освіти МВС України, пов'язані зі специфікою соціального контексту, зі своєрідністю особистісної культури, ідеологічних форм, специфікою соціальної ситуації.

У людей завжди існувала потреба бути, відчувати себе компетентними в спілкуванні. За визначенням, компетентність – це обізнаність, знання, авторитет людини у певній галузі. Отже, конфліктна компетентність – це певна система знань й умінь із конфліктології, а також у галузі спілкування; це опанування позиції партнерства, співробітництва на тлі володіння й іншими стратегіями поведінки в конфліктній ситуації.

Але знання про спілкування, способи та прийоми ефективного спілкування автоматично не забезпечують уміння ефективно спілкуватися. Оскільки людина – це соціальна істота, її розвиток і щастя залежать від ефективності відносин з іншими людьми. Крім того, основою цивілізації також є співробітництво людини з іншими людьми та сумісна координація дій. Але ефективні навички взаємодії з людьми не виникають самі по собі, них необхідно навчатися.

Психічні перевантаження, що їх переживає кожен викладач кожного дня під час своєї роботи, виснажують його психоенергетику, руйнують особистість. Однією з форм активної допомоги викладачеві є психокорекційні методи, що сприяють розвитку у нього внутрішніх засобів автокорекції, саморозвитку і самовдосконалення. Є розробки психологічних ігрових епізодів, ігор та вправ, які викладач може виконувати самостійно.

Ігрові ситуації мають бути підібрані відповідно до конкретних ситуацій, із якими викладач стикається у своїй роботі та сімейному житті – у спілкуванні з „трудними” юнаками і підлітками, під час розв'язання педагогічних і сімейних конфліктів, під час відновлення сил після напруженого заняття.

У педагогічній діяльності доцільно використовувати різні ігри та вправи, зокрема такі:

- ігри-релаксації, що допомагають зняти психічну напругу і сприяють розвитку внутрішніх засобів саморегуляції та пригніченню негативних емоцій, гніву, дратівливості, підвищеної тривожності та агресії;
- адаптаційні ігри, спрямовані на полегшення та прискорення професійної адаптації молодих викладачів і досвідчених педагогів, які мають велику перерву в роботі;
- ігри-настрої (ігри-формули), розроблені на основі методу вербального самонавіювання (за Г. Сітіним) і спрямовані на відпрацювання впевненості у собі, любові до тих, хто навчається, прихильності до педагогічної роботи, підвищення працездатності;
- ігри-звільнення сприяють формуванню внутрішніх засобів бачення себе з боку, об'єктивного, відстороненого аналізу ситуації і свого місця у ній;
- ігри, що допомагають викладачеві спілкуватися зі студентами (курсантами), батьками „трудних” юнаків, колегами на роботі, адміністрацією. Жінкам-викладачам корисно опанувати методи оптимізації сімейного спілкування з власним чоловіком і дітьми;
- вправи для профілактики педагогічних конфліктів. Детально описано технологію улагоджування конфліктів за методикою Д. Дана (США);
- ігри, що сприяють зміцненню стану внутрішньої рівноваги, стабільності та нейтральності у конфлікті;
- ігри, що націлені на розвиток педагогічної інтуїції викладача, його тонкості та проникливості;
- ігри, що допомагають викладачеві уникнути педагогічного маніпулювання та організувати реальне спілкування зі студентами (курсантами);

– вправи, що допомагають викладачеві „читати” символічні засоби спілкування (Д. Нирирберг, Г. Калеро, США), а також правильно розуміти партнера зі спілкування з перших хвилин бесіди.

Особливе місце посідають позиційні ігри (ігри-комунікації). Це зумовлюється тим, що процес педагогічного спілкування має певну структуру. Її провідним складником є позиційна взаємодія [2]. Вона характеризується тим, що, спілкуючись зі студентами (курсантами) та батьками, керівництвом закладу вищої освіти, колегами, членами сім'ї, а також залежно від ситуації, викладач займає певні комунікаційні позиції: позицію „над” (тип А), позицію „на рівні” (тип Б), позицію „під” (тип В).

Взаємодія типу А (тобто „над” партнером із комунікації) характеризується тим, що домінуючим, активним суб'єктом спілкування є викладач. Він проявляє ініціативу, планує і контролює ситуацію, управляє нею, здійснює свої цілі. Партнер із комунікації залежить від викладача як провідного суб'єкта спілкування. Такий тип комунікації є характерним для взаємодії „викладач-студент (курсант)”. Взаємодія типу Б („на рівні” з партнером із комунікації) здійснюється у спілкуванні рівних партнерів, при цьому обидва проявляють активність й ініціативу, намагаються врахувати цілі й інтереси один одного, вступають у відносини взаємозалежності. Найчастіше цей тип взаємодії реалізується у спілкуванні „викладач – викладач”, „викладач – чоловік (жінка)”. Взаємодія третього типу В, у якій викладач займає підлегле положення щодо партнера зі спілкування, є характерною для його комунікативних контактів із керівництвом навчального закладу та працівників органів управління освітою.

Для успішної педагогічної діяльності викладач повинен уміти займати і змінювати комунікативні позиції залежно від того, з ким і коли він вступає у комунікативний контакт. Але у реальному житті позиції зміщуються, а правила спілкування порушуються. Тому уявляється доцільним детально проаналізувати основні ситуації, у які потрапляє викладач, а також психотехнічний бік реалізації здійснення комунікативних позицій. Основну увагу при цьому треба приділити спеціальним ігровим вправам, що спрямовані на вироблення внутрішніх засобів, які допоможуть викладачеві правильно зорієнтуватися у реальних ситуаціях та вибрати ефективну комунікативну позицію.

Цілі психологічних ігор є суто психотерапевтичними: ігри послаблюють психічну напруженість педагога, сприяють гармонізації його внутрішнього світу, розвивають професійну самосвідомість, розширюють внутрішні психічні сили. Ігрові вправи допомагають викладачеві орієнтуватися у власних психічних станах, адекватно їх оцінювати, управляти собою, зберігаючи своє психічне здоров'я і, як наслідок, досягати успіху в професійній діяльності, витрачаючи порівняно небагато нервово-психічної енергії.

Таким чином, можна зробити висновок, що одним зі шляхів підвищення рівня сформованості професійної компетентності викладача, зокрема формування та удосконалення її важливих складових – комунікативної та конфліктологічної компетентностей, є оволодіння методами раціональної комунікації та прийомами психологічної самодопомоги. Цього можна досягти через виконання викладачем спеціальних вправ та розігрування психологічних ігрових ситуацій, які відповідають реальним педагогічним ситуаціям, у яких викладач опиняється щодня, через самоаналіз та самокорекцію власних емоцій та поведінкових реакцій.

Використана література:

1. Васильєва М. П. Деонтологічна компетентність педагога як мета деонтологічної підготовки. *Проблеми сучасного мистецтва і культури*: зб. наук. праць. Харків: СТИЛЬ-ИЗДАТ, 2003. С. 22–32.
2. Кроник Е. А., Кроник А. А. В главных ролях: Вы, мы, он, ты, я. Москва, 1989. 196 с.
3. Немов Р. С. Психология. Т.1. Москва. ВЛАДОС, 1995. 576 с.

References:

1. Vasil'yeva M.P. (2003) Dyeontologichna kompetentnits' pedagoga yak meta deontologichnoi pidgotovki. Problemy suchasnogo mistetstva i kul'tury: zb. nauk. pr. [Deontological competence of the teacher as the goal of deontological training. Problems of modern art and culture: a collection of scientific papers]. Khar'kov, stil'-izdat, s. 22-32.[in Ukrainian]
2. Kronik E.A., Kronik A.A. (1989) V glavnyh rol'yah: Vy, my, on, ty, ya. [Starring: You, we, he, you, me.]. Moskva. 196 s.
3. Nemov R.S. (1995) Psikhologiya. T.1. [Psychology. T.1.]. Moskva. VLADOS, 576 s.

Тюрин В. А. Формирование коммуникативной и конфликтологической компетентности преподавателя высшего учебного заведения МВД Украины.

Статья посвящена актуальной проблеме формирования коммуникативной и конфликтологической компетентностей как составляющих общей профессиональной компетентности преподавателя высшего учебного заведения МВД Украины. Определены понятия “коммуникативная компетентность” и “конфликтологическая компетентность” преподавателя, рассмотрены их взаимосвязь и взаимозависимость. Обоснована зависимость формирования коммуникативной и конфликтологической компетентностей от условий осуществления профессиональной деятельности преподавателя. Рассмотрены коммуникативные позиции, которые занимает преподаватель в процессе осуществления профессиональной деятельности. Раскрыты возможности специальных упражнений и психологических игровых ситуаций по формированию коммуникативной и конфликтологической компетентностей преподавателей высших учебных заведений.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, коммуникативная компетентность, конфликтологическая компетентность.

Tyurina V. O. Formation of communicative and conflictological competence of a teacher of a higher educational institution of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

This article is devoted to the actual problem of the formation of communicative and conflictological competencies as components of the general professional competence of a teacher of higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The concepts of “communicative competence” and “conflictological competence” of a teacher are defined; their interrelation and interdependence are considered. The dependence of the formation of communicative and conflictological competencies on the conditions for the implementation of the professional activity of the teacher is substantiated. The communicative positions that the teacher takes in the implementation of professional activity are considered. The possibilities of special exercises and psychological game situations on the formation of communicative and conflictological competencies of teachers of higher educational institutions are revealed.

Key words: *professional competence, communicative competence, conflictological competence.*